

PAPER DETAILS

TITLE: BERAWIRDKIRINEK LI SER QESÎDEYA AVÊ YA FÛZÛLÎ Û HELBESTA EY AV Û AVÊ YA
FEQÎYÊ TEYRANÎ JI ALÎYÊ HÊMANA AVÊ VE

AUTHORS: Fahri KARACA

PAGES: 9-35

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2007370>

BERAWIRDKIRINEK LI SER QESÎDEYA AVÊ YA FÛZÛLÎ Û HELBESTA EY AV Û AVÊ YA FEQÎYÊ TEYRANÎ JI ALİYÊ HÊMANA AVÊ VE

A Comparison of the Fuzuli's Water Qasida and Feqîyê Teyran's Ey Av û Av Poem in Water Element

Fahri KARACA*

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Geliş Tarihi/Received: 04.10.2021

Kabul Tarihi/Accepted/: 05.12.2021

Atıf/Citation: Karaca. F. (2021).

"Berawirdkirinek li ser Qesîdeya Avê ya Fûzûlî û Helbesta
Ey Av û Avê ya Feqîyê Teyranî ji Aliyê Hêmana Avê ve" 13, 9-35.

Orcid: 0000 0001 2345 6789

KURTE

Di vê xebatê da Qesîdeya Avê ya Fûzûlî û helbesta Ey Av û Avê ya Feqîyê Teyranî di çerçoveya edebiyata berawirdî da ji aliyê hêmana avê ve hatine berawirdkirin. Armanca xebatê ew e ku di her du berheman da cihê ava ku di edebiyata klasîk da bi awayên curbicur gelek caran hatiye bikaranîn, bê diyarkirin di vî warî da hevşibîn, û cudahiyên vê hêmana hevpar bîn ravekirin. Fûzûlî û Feqî av, di helbestên xwe da bi gelek wate û awayan ve bi kar anîne. Ligel vê di qesîdeya Fûzûlî da av bi piranî bi bawerîya "rehmetbûna Pêxemberê Îslamê ji bo alemê" ve têkildar hatiye bikaranîn. Di helbesta Feqî da jî av bi piranî yek ji çar hêmanên afirandinê (enasira erbea) ye, armanca bingeşîn a helbestê (hewla fêmkirina heqîqeta hebûn û afirandinê) di ser hêmana avê ra hatiye honandin. Bi qasî ku di lêkolînê da hatiye dîtin ligel ku di her du helbestan da av ji hin alîyan ve hevşibînan nîşan dide jî lê bi piranî bi awa û wateyên xwe yên ji hevûdin cuda ve derdikeve pêş.

Bêjeyên Sereke: Av, Berawirdî, Fûzûlî, Feqîyê Teyran, Qesîdeya Avê, Ey Av û Av.

* Fahri Karaca, Xwendekarê Doktorayê, Zanîngeha Bingölê, Enstîtuya Zimanên Zindî, Beşa Ziman û Edebiyata Kurdî. karaca.fhr@gmail.com

A Comparison of the Fuzuli's Water Qasida and Feqîyê Teyran's Ey Av û Av Poem in Water Element

ABSTRACT

In this study, water element in Fuzuli's Water Qasida (Eulogy) and Feqîyê Teyran's Ey Av û Av poems is compared in the framework comparative literature. The purpose of this study is to determine the place of the of the water in both poems which are used in different meanings and purposes many times in classical literature and to explain the commonalities, similarities and differences of this element. Fuzuli and Feqî were used the water in their poems in many different meaning and ways. However, the water in Fuzuli's qasida was commonly used in relation to the belief that "Prophet of Islam is a blessing to the worlds". On the other hand, the water in Feqî's poem is mostly used as one of the four elements (enasirê erbea) in creation. The main idea (the effort to learn the truth of existence and creation) in poem was built on the element of water. As it is seen the study, although the water element in both poems shows similarities in some respects, it mostly stands out with its differences in meaning and usage.

Key words: Water, Comparative, Fuzuli, Feqîyê Teyran, Water Qasida, Ey Av û Av

Destpêk

Şaxezanista ku berhemên edebiyatê lêdikole, rexne dike zanista edebiyatê ye. Ligel dîroka edebiyatê, lêkolîna edebiyatê û rexneya edebiyatê, zanista edebiyata berawirdî jî yek ji bineşaxên zanista edebiyatê ye. Keresteyên zanista edebiyata berawirdî berhemên edebî ne (Aytaç, 1997:15). Edebiyata berawirdî, her çiqas rehên wê heta serdema klasîk bîn şopandin jî, wek dîsîplînek di serê sedsala XIX. da ketiye rojevê (Aydın, 2020:11).

Wek peywir û fonksiyon, zanista edebiyata berawirdî du berhemên ku bi zimanên ji hevûdin cuda hatine nivîsîn, ji aliyê mijar, raman, an jî şiklî ve lêdikole, aliyên wan ên hevpar, hevşib û cuda tespît dike û li ser sedemên van aliyan şîroveyan dike (Aytaç, 1997: 7). Karê berawirdkirinê dikare bi awayekî hûrgilîtir jî bê kirin. Du berhem ji aliyê taybetmendiyên şiklî ve, ji aliyê cureya edebî û taybetmendiyên vî cureyê ve, ji aliyê derdora edebî, serdem, qad û biza-va edebî ve, ji aliyê nivîskaran/helbestvanan ve, ji aliyê hunerên edebî, ziman, vegotinê ve, ji aliyê riwangeh, vegêr û felsefeya jiyanê ve, ji aliyê mijar, tema, peyam, motif, tîp, ramanên sereke û yên navberîn ve, ji aliyê jiyanê çandî û civakî ve û ji aliyê têkiliya dîsîplînê cuda ve dikare bê lêkolîn (Menteşe, 2020:289). Aytaç her çiqas jî bo xebatên edebiyata berawirdî, dibêje berawirdkirin di navbera du berhemên xwedî du zimanên ji hevûdin cuda da tê kirin jî, di dereka din a heman berhema xwe da dibêje berawirdkirin çawa ku dikare li ser edebiyata neteweyî bê kirin, bi heman awayî dikare li ser berhemên edebî yên neteweyên cuda jî bê kirin (Aytaç, 1997: 15). Di warê ziman û ligel vî çandên berhemên ku dê bibin keresteyên xebatên edebiyata berawirdî da du nêrîn hene: Ji van nêrînan

a yekem dibêje berawirdkirin tenê dikare di navbera wan mijar, tîp, berhem, cure, hêma yan jî nivîskaran bê kirin ku malê ziman û çandên ji hevûdin cuda ne. Berovajî vê, nêrîna duyem berawirdkirinê di navbera sînoren neteweyî da jî pêkan dibîne (Menteşe, 2020:288-89). Ligel ku ev nêrînen cuda hene jî, bi giştî tê qebûlkirin ku mijara edebiyata berawirdî, hem dikare navneteweyî be hem jî neteweyî be. Çawa ku berhemeka xwemalî dikare bi berhemeka biyanî ve bê berawirdkirin wisa jî berhemeka xwemalî bi berhemeka xwemalî ya din ve dikare bê berawirdkirin. Berhemên heman niviskarî/ê û helbestvanî/ê jî dikarin bîr berawirdkirin. Merc ew e ku di navbera berhemên ku dê bîr berawirdkirin da têkiliyek (hevşibîn an jî cudahî) hebe (Bayram, 2004:72). Ev berawirdkirin ne tenê di navbera berheman tenê di navbera helbestan da jî dikare bê kirin (Menteşe, 2020:290).

Çawa ku ji agahiyên jor diyar dibe, di xebatên edebiyata berawirdî da ya girîng hebûna hêmanên hevpar e di navbera berhemên cuda da (wekî mijar, motif, tîp, vegêr, peyama û hwd.). Ev hêmanên hevpar hem dikarin xwedî aliyên hevşib bin hem jî yên cuda bin. Bi gotineka din hêmanên hevpar di berhemên cuda da çima û çawa hatine xebitandin, cih û bandora wan a li ser berheman çi ye, têkiliya wan û mijarê çi ye, di kîjan xalan da hevşibîn û cudahiyan dihevin û hwd. gelek pirs û bersivên pirsên bi vî rengî dikevin nava qada xebatên edebiyata berawirdî.

Di çarçoveya vê nêzîkbûnê da mijara vê xebatê berawirdkirina hêmana *avê* ye di *Qesîdeya Avê* ya Fûzûlî û di helbesta *Ay Av û Avê* ya Feqiyê Teyranî da. Ji bo ku ev her du helbest ji bo xebateka edebiyata berawirdî bikaribin bîr hilbijartin sedemên jêrîn dikarin bîr jimartin:

- Qesîdeya Fûzûlî bi zimanê Tirkiya Azerî hatiye nivîsîn, helbesta Feqî bi Kurdiya Kurmançî hatiye nivîsîn. Lewma her du berhem ji aliyê zimanî ve ji hevûdin cuda ne. Lewma jî bêtir ku nîqaş li ser “Tenê du berhemên bi zimanên cuda dikarin bîr berawirdkirin an ên bi heman zimanî jî dikarin bîr berawirdkirin?” çê bibe ev her du helbest ji aliyê cudahiya zimanî ve ji bo berawirdkirinê guncan in.
- Hem qesîdeya Fûzûlî hem jî helbesta Feqî berhemên edebiyata klasîk ên Îslamî ne. Wek rastiyeka dîrokî ji aliyê neteweyîbûn û navneteweyîbûnê ve du aliyên edebiyata klasîk a Îslamî hene. Yek ew e ku bi awayekî siruştî berhem bi gelek zimanên cuda, di çandên cuda da, ku vê rewşê bandor li ser hebûna mijarên cuda kiriye, hatine çêkirin ku ev aliyê wê yê neteweyî nîşan dide. Ji aliyê din ve *Îslamîbûna* wê jî amaje bi hevpariya wê dike ku wekî Adak jî dibêje ev edebiyat di bin bandora baweriya Îslamî, zimanên Erebî û Farisî û çanda Îranî da li gor hin rêbazan hatiye çêkirin (2013: 26). Ji ber vê hevpariyê ye ku ziman û çand biguhere jî

di nav berhemên edebiyata klasîk a Îslamî da ji aliyê teşe, mijar, motîf, sembol û hwd. hêmanên edebiyatê ve em rastî gelek berheman tên ku hevpariyan di hewînin. Lewma jî ji aliyê edebiyata berawirdî ve qesîdeya Fûzûlî û helbesta Feqî ji aliyê neteweyî ve du berhemên ji hevûdin cuda ne lê ji aliyê tradîsyona edebiyatê ve her du jî di nav edebiyata klasîk a Îslamî da ne.

- Hem di qesîdeya Fûzûlî da hem jî di helbesta Feqî da *av* cihekî navendî werdigire. Di du helbestên bi zimanên cuda û di du helbestên malê heman bizav û tradîsyonê da hebûna heman hêmana hevpar û navendîbûna wê, ji aliyê xebatên berawirdî ve cihê lêkolînê ye.

Wek rêbaz, ji ber ku Fûzûlî ji aliyê kronolojîk ve beriya Feqî jiyaye di her beş û binbeşê da li gor mijara beşê/binbeşê em ê pêşî li ser qesîdeya Fûzûlî rawestin û wê binirxînin piştra jî li ser helbesta Feqî rawestin. Xebat dê ji du beşan pêk were. Di beşa yekem da em ê derheqê jiyan û berhemên her du helbestvanan da bi kurtasî hin agahiyan bidin piştra jî jiyan û berhemên wan berawird bikin. Di beşa duyem da jî, ku beşa bingeîn a vê xebatê ye, em ê her du helbestan bi kurtasî ji aliyê naverokan ve berawird bikin û piştra li ser hêmana avê raswestin. Em ê hewl bidin dîmen û wesfên ku hêmana avê di helbestan da wergirtiye diyar bikin û ji van aliyan ve hevşibîn û cudahiyên wê berawird bikin.

Divê bê gotin ku ev xebat di warê berawirdkirina qesîdeya Fûzûlî û helbesta Feqî da yekem xebat nîne. Di lêkonîna xwe da em rastî du xebatan hatin ku di van da her du helbest ji hin aliyan ve hatine berawirdkirin. Yek M. Emîn Demîr (2014) amade kiriye ku bi navê *Berawirdkirina “Ey av û av” a Feqiyê Teyran û “Su Qesîdesî” ya Fuzûlî* ye, ya din jî xebata Gökhan Aydın (2015) e ku bi navê *Fuzûlî’nin ‘Su Kasidesi’ ve Faqiye Teyran’nın ‘Ey Av u Av (Ey Su)’ Şiirindeki “Su” Motifi Üzerine Bir Değerlendirme* (Nirxandinek li ser Motîfa “Av”ê di ‘Qesîdeya Avê’ ya Fûzûlî û Helbesta ‘Ey Av û Av’ê a Feqî Teyranî da) hatiye çêkirin. Demîr her du berhem ji aliyê mijar, fikr û ruxsarî ve berawird kirine, xalên hevpar û cuda nîşan dane. Lê divê bê gotin ev xebat gelekî kurt e û gelek aliyên mijara xebata me di xwe da nahewîne. Xebata Aydın zêdetir nêzîkî xebata me ye. Aydın di gotara xwe da qesîdeya Fûzûlî û helbesta Feqî ji aliyê motîfa avê ve berawird kirine û zêdetir li ser hevşibînên di navbera motîfa avê da rawestiyaye. Ew gihiştiye wê encamê ku di her du berheman da jî hal û teswîrên avê, şexsandina avê, qudreta avê û fonksiyên avê da bi piranî hevşibîn û hevparî hene (Aydın, 2015:59). Di xebata xwe da em ê ligel hevşibînan li ser cudahiyên hêmana avê jî bi hûrgilî rawestin ku li gor me ligel hevşibînan nîşandayîna xalên cuda yên hêmana avê di her du helbestan da dê di warê berawirdkirina her du helbestan da dîmeneka xurttir derxe holê. Ji bo me xaleka din a girîng jî ew e ku gelo di navbera her du helbestan da dîmenên hêmana avê bi piranî di-

şibin hevûdin an cudahî zêdetir in. Lewra berawirdkirineka bi vî rengî dê nîşan bide ku *ava* ku di edebiyata klasîk da gelek caran bi gelek awa û wateyan ve cih girtiye, di her du helbestan çima û çawa hatiye xebitandin. Ev ê jî nîşan bide ku ji vî aliyê ve her du helbest çiqas ji hevûdin nêzik in an jî dûr in.

Di vê xebatê da ji bo metn û şerha qesîdeya Fûzûlî em ê ji berhemên Metin Akar (2005) û Adem Çalışkan (1999) sîd werbigirin, ku li ser şerha qesîdeya Fûzûlî hatine çêkirin û ji bo helbesta Feqî em ê metna ku di *Dîwana* wî da cih digire bi kar bînin ku Kadrî Yıldırım (2014) amade kiriye.

1. Jiyan û Berhemên Fûzûlî û yên Feqiyê Teyranî

Di vê beşê da bêtî ku em têkevin nav hûrgiliyan em ê her du helbestvanan bi kurtasî bidin nasîn û hevşibîn û cudahiyên wan ên biyografîk, berhem û taybetmendiyên wan ên sereke berawird bikin.

1.1. Fûzûlî

Di sedsala XVI. da jiyaye. Navê Fûzûlî yê rast Mihemed, navê bavê wî Silêman e. Li herêma Iraqê hatiye dinyayê lê derheqê cih û dîroka jidayikbûna wî da agahiyên teqez tune ne. Ligel vê tê qebûlîkirin ku di sala 1483an da li Kerbelayê hatiye dinyayê. Hemû jiyana xwe li Hille, Kerbela, Necef û Bexdayê derbas kiriye û ji vê herêmê derneketiye derve. Wî di zanistên hedîs, tefsîr, hendese (geometrî), hey'et û hikmetê da xwe gihandiye. Wek mexles *Fûzûlî* bi kar anîye. Berhemên wî yên bi zimanê Tirkî, Farisî û Erebî li ber dest hene. Berhemên wî menzûm û mensûr in û wiha ne:

Yên Tirkî:

Menzûm: Dîwan, mesnewiya Leyla û Mecnûnê, Beng ü Bâde,
Tercime-ê Hadîs-i Erba'în, Sohbet'ul-Esmar
Mensûr: Hadîkatu's-Su'adâ, Mektûb

Yên Farisî:

Menzûm: Dîwan, Sakî-name, Husn û Işq, Enîsu'l-Qelb
Mensûr: Rind û Zahid, Rîsaleyê Mu'amma

Yên Erebî:

Menzûm: Dîwan
Mensûr: Matla'u'l-Î'tiqâd

Ligel van berheman nîqaş li ser hebûna berhemên wî yên bi Kurdî jî hene¹. Di vî warî da Temo (2021) hin beytên Kurmancî peşkêş kirine û gotiye îhtimal e ev beyt, ên Fûzûlî bin. Tişteki din ku îhtimala hebûna berhemên Kurdî yên Fûzûlî xurt dike (her çiqas di vê çavkaniyê da hatiye angaştîkirin ku ev agahî dibe ku

1 Ji bo nîqaşeka kurt di derbarê vê mijarê da bnr: Karak, 2021: 104-105.

piştra hatibe lêzêdekirin jî) ew e ku tê gotin ku li ser kêla wî wiha hatiye nivîsîn: “Vî hunermendî bi zimanên Erebi, Farisî, Tirkî û Kurdî helbest nivîsîne”.²

Fûzûlî di sala 1556an da ji ber şewba webayê li Kerbelayê jiyana xwe ji dest daye (Belli, 2021: 1001, Taşkesenlioğlu, 2020, Çalışkan, 1999: 13, 14, 16, 22-23, Cançelik, 2016: 2).

1.2. Feqiyê Teyran

Di sedsalên XVI-XVII. da jiyaye. Navê wî yê rast Mihemed e. Navê bavê wî Ebdilâh e. Di sala 1562an da li gundê Warezûrê yê li ser navçeya Miksê hatiye dinyayê. Feqî di zaroktiya xwe da dest bi xwendinê kiriye. Bi qasî ku tê gotin wî ewilî li Miksê di medreseya Mîr Hesenê Welî da dest bi xwendinê kiriye. Feqî li hin deveran geriyaye û ji xeynî medreseya Mîr Hesenê Welî di hin medreseyan din ên wekî, Medreseya Hîzanê, Medreseya Cizîrê û di Medreseya Finikê da perwerde dîtiye. Li Cizîrê wî û Melayê Cizîrî (1570-1640) hev dîtine û bi hev ra wext derbas kirine, ligel hevûdin hin muşare gotine. Feqî di salên kalîtiya xwe da veqeriyaye gundê Şandîsê yê li ser Hîzanê û di sala 1632an da li vî gundî wefat kiriye. Feqî helbestvanekî piralî ye. Wî ji aliyekî ve di warê edebiyata dînî-tesewifê da di berhemên xwe da cih daye mijarên wekî wehdetê wicûd, felsefe, kelam, fiqih, hedîs, şîretên dînî, evîna Xwedê û Pêxemberê Wî û ji aliyên din ve di warê edebiyata neolî da gelek mijarên têkildarê mirov, sirûşt, hiciw, bûyerên dîrokî û hwd. da berhem û helbest çêkirine. Berhemên Feqî bi giştî dibin du beş: Berhemên wî yên menzûm; Şêxê Sen'anî, Bersîsê Abid, Zembîlfiroş, Kela Dimdimê û helbestên wî yên curbicur (wekî qesîde, musemmet, xezel, qit'e). Feqî di berhemên xwe da wek mexles, *Mîm û Hê*, *Mîm û Hê û Dal*, *Feqî*, *Feqiyê Teyran*, *Muksî* bi kar anîne. Berhemên berdest ên Feqî bi Kurdiya Kurmancî ne, lê di belgeyeka Osmanî da, ku dîroka wê 1898 e, hatiye gotin ku Feqiyê Teyran xwedî helbestên Kurdî û Farisî ye (Adak û yên din, 2014:112, 113,119, Çiçek û Yılmaz, 2017:174-180, Sönmez, 2020, Kaya, 2017:1,13, Adak, 2013: 211-217, Teyran, 2014: 13-15, İlî, 2018: 3).

1.3. Ji aliyê jiyan û berheman ve berawirdkirina Fûzûlî û Feqiyê Teyranî

Di vê binbeşê da em ê li gor agahiyên jor ên derbarê her du helbestvanan da aliyên wan ên hevpar û cuda berawird bikin. Lê çawa ku li jor diyar e li ser hebûna berhemên Kurdî yên Fûzûlî û hebûna berhemên Farisî yên Feqî da hin agahî hebin jî ji ber ku ev berhem li ber destan tune ne (hin metnên ku ihtimal e ku yên Fûzûlî bin, hebin jî di vî warê da teqezîyeke zanistî hêj tune), em ê berawirdkirina zimanê/ên berhemên wan li gor berhemên heyî yên her du helbestvanan bikin.

2 bnr: <https://qafqaz.ir/fa/شماره-۵۰-نیمیه-۱-عمادالدین-نسیمی-و-شایخ-۵۰> (05.10.2021).

Hevşibîn: Navê her du helbestvanan jî Mihemed e. Fûzûlî di sala 1556an da wefat kiriye û Feqî 6 salan piştî wefata Fûzûlî di sala 1562an da hatiye dinyayê. Lewma dikare bê gotin di navbera serdema jiyana wan da cudahiyeka mezin tune. Hem Fûzûlî hem jî Feqî ji herêmên xwe bi dûr neketine. Her du jî xwedî hin cure berhemên hevpar in (wek mînak, xezel, qesîde, menzûm). Her duyan jî di mijarên hevpar da, wekî mijarên dînî (tesewîf, evîna Xwedê û Pêxemberê Wî û hwd.), bûyerên dîrokî da berhem çêkirine. Bo mînak berhema *Hadîkatu's-Su'adâ* ya Fûzûlî li Kerbelayê şehîdbûna Hz. Husên vedibêje (Aydın Yağcıoğlu, 2009:4). Berhema *Kela Dimdimê* ya Feqî derbareyê Şerê Kurdan û Şahê Îranê da ye (Adak, 2013:216).

Cudahî: Navê bavê Fûzûlî Silêman, ê Feqî Ebdilal e. Cihê jidayikbûn, jiyana û wefata Fûzûlî û Feqî ji hevûdin cuda ye. Fûzûlî li Kerbelayê hatiye dinyayê, li herêmên Hille, Kerbela, Necef û Bexdayê jiyaye û li Kerbelayê wefat kiriye. Feqî li Mîksê hatiye dinyayê, li herêmên Mîks, Cizîr, Hîzanê jiyaye û li Hîzanê wefat kiriye. Cihên ku Fûzûlî lê perwerde dîtiye nayên zanîn lê derbarê yê Feqî da agahî û navên hin cih û medreseyan tê zanîn (wekî medreseya Mîr Hesenê Welî, Medreseya Hîzanê, Medreseya Cizîrê û Medreseya Finikê). Berhemên Fûzûlî yê berdest bi sê zimanan hatine çêkirin (Tirkî, Farisî, Erebî), yê Feqî ên heyî tenê bi Kurdî ne. Hejmar û cureyên berhemên heyî yê Fûzûlî ji yê Feqî zêdetir in. Fûzûlî tenê mexleseke (*Fûzûlî*) bi kar anîye lê Feqî gelek mexles bi kar anîne (*Mîm û Hê, Mîm û Hê û Dal, Feqî, Feqîyê Teyran, Muksî*).

Metnên Qesîdeya Fûzûlî û Helbesta Feqîyê Teyranî

Qesîdeya Fûzûlî	Helbesta Feqîyê Teyranî
Zimanê Resen (Tirkî-Azerî) / Wergera Kurmancî	Zimanê Resen (Kurdî-Kurmancî)
1. <i>Saçma ey göz eşkden gönlümdeki odlare su Kim bu denli dutuşan odlara kılmaz çare su Ey çav li agirên dilê min avê nereşîne ku ji bo agirên wiha pêketî ra ji avê çare nayê.</i>	1. <i>Ey av û av ey av û av Ma tu bi îşq û muhbet î? Mewc û pêlan davêy bilav Bê sekn û bê rahet î</i>
2. <i>Ab-ı gündür günbed-i devvare rengi bilmezem Ya mûhît olmış gözümden günbed-i devvare su Rengê vê sêla asîmana ku digere rengê avê ye yan nizanim ava ku ji çavên min tê sêla asîmanî dagirtiye</i>	2. <i>Bê rahet û bê sekne î Yan aşîqê Baxoy xwe î? Yan şubhetê qelbê me î Ji emrekî bi lez ketî</i>
3. <i>Zevk-ı tîğundan aceb yoh olsa gönlüm çak çak Kim mürûr ile birağur rahneler dîvâre su Ji zewqa şûrên te dilê min perçe perçe be jî ne tişteki ecêb e, çawa ku dema av di dîwarî ra diçe tê da derzan vedike.</i>	3. <i>Da ez bizanim vê sirê Ji hindikî heya pirê Ji me'neya vê gurgurê Ji kê ra dikî vê taetê?</i>

4. <i>Vehm ile söyler dil-i mecruh peykanun sözün İhtiyat ilen içer her kimde olsa yare su Dilê birîndar bi tirs behsa peykanên te dike, çawa ku her kesê birîndar bi tirsê avê vedixwe.</i>	4. <i>Ji kê ra dikî zikrê bi hal Qet gujgujê nakî betal Teşbihê min reht û 'emal Qet bi şev û rojan xew netê</i>
5. <i>Suya virsün bağ-ban gül-zarî zahmet çekmesün Bir gül açılmaz yüzün tek virse min gülzare su Bexçevan bila zehmet neke bila gulzarê bide ber avê, hezar gulzarî jî av bide guleka wekî rûyê te venabe.</i>	5. <i>Lew şev û rojan bê xew î Ji mîhnetê lêk ditewî Şevtariyan qet nahewî Ji emrê (kê) bi lez ketî?</i>
6. <i>Ohşadabilmez gubarîni muharrir hattuna Hame tek bahmahdan inse gözlerine kare su Wekî qelemê ji ber nêrinê ava reş bikeve çavê xetkêş jî nikare xubara xwe bişibîne xetên (mûzerikên rûyî) te</i>	6. <i>Ji emrekî ti tê bilez Sewdaser î şubhetê ez Ji kê ra dikî çûna bilez Vê serqutan û xizmetê</i>
7. <i>Arızûn yadıyla nem-nâk olsa müjganum n'ola Zâyî olmaz gül temennâsiyle virmek hare su Eger bijangên min bi bibîranîna dêmên te şil bibin wê çi bibe, bi armanca gul girtinê avdana keleman, ziyankirina avê nîne.</i>	7. <i>Xizmet dikî bê pê û dest Ji kê ra dikî çend kûh û best Baxo nego gavek vewest Daîm diçî dengê te tê</i>
8. <i>Gam günü itme dil-i bîmârdan tîğün diriğ Hayrdur virmek karanu gicede bîmâre su Di roja xemgîniyê da şûrên (nêrinên) xwe ji dilê nexweş teksîr neke, di şeva tarî da bi nexweşan avdayin xêr e.)</i>	8. <i>Dengê te bi roj û şev Taet dikî bê qelb û dev Pê radibin ji mewc û kef Şîrîn ji rengê qudretê</i>
9. <i>İste peykânın gönül hecrinde şevkum sâkin it Susuzam bir kez olsun bu sahrâda menüm-çün âre su Dilo, peykanên (bijang) wî bixwaze di dema dûrbûnê da, daxwaza min aram bike, tî me carekê be jî ji bo min li vê çolê li avê bigere.</i>	9. <i>Geh geh sipî şubhetê şîr Qet mislê te naçin çu şîr Dengê te tê yar têtê bîr Meyla hebîb ji çûna te tê</i>
10. <i>Men lebün müştâkiyem zühhâd kevser tâlibi Nitekim meste mey içmek hoş gelür huş-yâre su Ez daxwazkerê lêvên te me wekî zahidê talibê kewserê, çawa ku ji kesê mest ra mey, ji kesê hişyar ra av xweş tê</i>	10. <i>Lazim te mehbûbek heye Yan meyl û metlûbek heye Yan dost û meqsûdek heye Lew bê libas û kîswet î</i>
11. <i>Ravza-i kûyuna her dem durmayup eyler güzâr Aşık olmuş galiba ol serv-i hoş-reftâre su Av her dem bê rawestan diherike bexçeyê warê wî, qey aşîq bûye li wê serwiya xweşmeşê.</i>	11. <i>Lew bê libas û tazî yî Di seyr û reqs û gazî yî Ji kê ra dikî işqbaziyî? Remzê di xwe îşaret î</i>
12. <i>Su yolın ol kûydan toprağ olup dutsam gerek Çün rakibümdür dahi ol kûya koymam vare su Divê ez bibim ax û rêya wî warî bigirim li avê, lewra av reqîbê min e, ez nahêlim av xwe bigihine wî warî.</i>	12. <i>Van tesbîhan ji kê ra dikî? Remz û sirran vêk ra dikî Hemyan ji Baxo ra dikî Digerî ji mehra xurbetê</i>
13. <i>Dest-bûsî arzûsiyle ger ölsem dostlar Kûze eylen toprağum sunun anunla yâre su Eger bi hesreta destmaçkirina wî bimrim dostno, ji axa min cêrê çekin û bi wê avê bidin yarê.</i>	13. <i>Digerî di nêv pîredinê Qet nanivî nasekinî Reh şubhetê qelbê min î Ji mîhnetan û zehmetê</i>

14. <i>Sevr ser-keşlûk kîlur kumrî niyâzından meğer Dâmenin duta ayağma düşe yalvare su</i> Serwî serkêşyan dike ji ber libergerîna qumriyî, ji bo ku av dawa wê bigire, xwe bavêje ber dest û piyên wê, li ber bigere.	14. <i>Zehmetber î mîhnetkeş î</i> <i>Ku nazik î teb'et xweş î</i> <i>Bê rûh li erdê dimeşî</i> <i>Bê dest û pê tuj ku ve tê?</i>
15. <i>Îçmek ister bûlbûlün kanın meğer bir reng ile Gül budağının mizacına gire kurtare su</i> Qîta gulê bi awayekî dixwaze xwîna bilbilî vexwe, av têkeve xisleta wê rizgar bike wî.	15. <i>Bê dest û çeng û per</i> <i>Ew pêl û mewc û fetl û ger</i> <i>Peyda dibin jê "kerr" û "fer"</i> <i>Nakî beyana illetê</i>
16. <i>Tıynet-i pâkini rûşen kılmuş ehl-i âleme İktidâ kılmuş tarik-i Ahmed-i Muhtâre su</i> Avê xisleta xwe ya paqij li ber ehlê alemê raxistiye û ketiya dû rêka Ehmedê Muxtarî	16. <i>Vê illetê tekrar bike</i> <i>Bes vê sîrrê sitar bike!</i> <i>Carek li min izhar bike</i> <i>Da ez bizanîm qissetê</i>
17. <i>Seyyid-i nev-i beşer deryâ-yı dürr-i ıstıfâ'</i> <i>Kim sepûbdür mu'cizatı âteş-i eşrâre su</i> Serwerê cinsê mirovan, deryaya durrê biqîmet, ku mu'cizeyên wî av reşandiye li agirê neqencan.	17. <i>Da ez bizanîm meselê</i> <i>Tiştek ji behsa ezelê</i> <i>Ji bunyatbûna ewwelê</i> <i>Ji dewran û çerxa xîfetê</i>
18. <i>Kılmağ için tâze gül-zâr-ı nübüvvet revnakın Mu'cizinden eylemiş izhar seng-i hâre su</i> Ji bo ku gulzara pêxemberiyê hêşîn bike, bi mu'cizeyên xwe ji kevirê hişk av derxistiye.	18. <i>Ew xîfeta alem di nav</i> <i>Ji berketa wê feyz û kav</i> <i>Min temenna kirî ji av</i> <i>Ji me'neya heqîqetê</i>
19. <i>Mu'cizi bir bahr-i bî-payan imiş âlemde kim Yetmiş andan min min âteş-hane-i küffâre su</i> Mu'cizeyên wî behreka bêdawî bûne ku ji wan av gihîştîye bi hezaran agirgehên kafiran.	19. <i>Heqîqeta çar cewheran</i> <i>Ji me'rîfeta enasiran</i> <i>Vemeşêre yar û biran</i> <i>Bê fem bibêj vê hîkmetê</i>
20. <i>Hayret ilen barmağın dişler kim itse istimâ'</i> <i>Barmağından virdüğün şiddet günü Ensâr'e su</i> Kî wê roja çetin ku te ji tiliya xwe av da Ensarî bibihîze bi heyirînê tiliya xwe gez dike.	20. <i>Gerçî ji nuqtê lal tu yî</i> <i>Bê zar û qîl û qal tu yî</i> <i>Lazim bi işqê hal tu yî</i> <i>Bê dev î pir ji sirra qudretê</i>
21. <i>Dostı ger zehr-i mâr içse olur âb-ı hâyat Hasrı su içse döner elbette zehr-i mâre su</i> Dostê wî eger jehrê marî vexwe wê bibe ava heyatê, dijminî wî eger avê vexwe helbet wê av bibe jehrê marî	21. <i>Bê fehm û qîl û qal bibêj</i> <i>Hindî bi lefzê hal bibêj</i> <i>Her Mîm û Hê û Dal bibêj</i> <i>Metn û beyana kaxetê</i>
22. <i>Eylemiş her katreden min bahr-ı rahmet mevc-hîz El sunup urgaç vuzû' için gül-i ruhsâre su</i> Ji bo ku destnimêjê bigire dema ku destê xwe dirêjî avê kiriye û av li rûyê xwe yê wekî gulê xistiye, ji her dilopê bi hezaran behrên rehmetê pêl dane.	22. <i>Vê kaxetê îspat bike</i> <i>Qeydê di hûr ihtiyat bike</i> <i>Qenc vê bunyad bunyad bike</i> <i>Wazih ku fehma min ne tê</i>
23. <i>Hâk-i pâyine yetem dir ömrlerdür muttasıl Başını daşdan daşa urup gezer âvâre su</i> Bi salan e ku av ji bo ku xwe bigihîne xaka piyên wî serê xwe li vî û li wî kevirî dixê, sergêj digere.	23. <i>Bi dar û dinya setrem î</i> <i>Avê bi Rebbê alemî</i> <i>Tu hadis î yan qidem î</i> <i>Yan tu nizanî hîkmetê?</i>

24. <i>Zerre zerre hâk-i der-gâhına ister sala nûr Dönmez ol der-gâhdan ger olsa pâre pâre su Av dixwaze kit bi kit nûrê berde axa dergaha te, eger perçe peçe be ji ji wê dergahê venagere</i>	24. <i>Gerçî ne meşrû ev suxen Rojek ji bunyada mezin Bihna qîdem jê hate min Yanê ji bunyada te tê</i>
25. <i>Zîkr-i na'tûn virdini dermân bilûr ehli hatâ Eyle kim def-i humâr içün içer mey-hâre su Çawa ku serxweş ji bo werin ser hişê xwe avê vedixwin, gunehkar ji zikra ne'ta te ya li ser zimanan wek derman dizanin.</i>	25. <i>Ev reng dibêt ava zelal: Borî li min ku ev çend sal Qet kes nekir ev reng sual Heta giham vê saetê</i>
26. <i>Yâ Hâbîba'llâh yâ Hayre'l-beşer müştâkunam Eyle kim leb-teşneler yanub diler hem-vâre su Ey Hebîbê Xweda, ey bixêrterinê mirovan, ez daxwazkarê te me, çawa ku kesên ji tînan lêvqelişî bûne herdem avê dixwazin</i>	26. <i>Heta gihame vê demê Carek nebû di nêv alemê Ebdek ji piştâ Ademî Bîfikir di ehwalê şetê</i>
27. <i>Sensen ol bahr- keramet kim Şeb-i Mî'râc'da Şeb-nem-i feyzün yetürmüş sâbit û seyyâre su Tu ew behra kerametan î ku di Şeva Mî'racê da aviya feyza te av gihandiye sabit(dinya) û seyaireyan(stêrk, gerestêrk).</i>	27. <i>Kanî dizên şet jê diçin Hîngî Xwudê da ins û cin Evrenge nekir pîrsyar ji min Ji enbiya û ummetê</i>
28. <i>Çeşme-i hûşîdden her dem zülâl-i feyz iner Hâcet olsa merkadûn tecdîd iden mî'mâre su Eger hewcedariya mî'marê ku merqeda te nû dike bi avê çêbe, ji kaniya rojê her dem ava zelal a feyzê dê were.</i>	28. <i>Muksî dibê: "Avê we bû Pêxemberan aqil hebû Qet hewceê pîrsan nebû Wan dest gihabû suhbetê</i>
29. <i>Bîm-i dûzâh nâr-ı gam salmış dil-i sûzanuma Var ümîdüm ebr-i ihsânun sepe ol nâre su Tîrsa dojhê agirê xemê xistiye dilê min ê şewitî; hêviya min heye ku ewra ihsana te dê avê bireşîne li wî agirî.</i>	29. <i>Ji suhbata cara ewil Pêxemberan zanî şîxul Eyb e li bal ehlê eqil Teftîş bike me'rîfetê</i>
30. <i>Yümn-i na'tünden güher olmuş Fuzûlî sözleri Ebr-i nîsândan dönen tek lû'lü-i şeh-vâre su Bi xêra ne'ta te gotinên Fûzûlî wekî ava ku ji ewra nîsanê dikeve û dibe durrê biqîmet, bûne gewher.</i>	30. <i>Me'rîfetê teftîş biken Pîrsan ji bûna bîş biken Qenc vê qissê teftîş biken Li arîfan kerahetê</i>
31. <i>Hâb-ı gafletten olan bîdar olanda rûz-ı haşr Eşk-i hasretten tökende dîde-i bîdâre su 32. Umduğum oldur ki ruz-i haşr mahrum olmayam Çeşm-i vaslun vire men teşne-i didâre su Dî roja heşrê da dema ku çavên li xew şiyar bûn ji xeya xefletê û rondikên hesretê rijandin, hêviya min ew e ku ez mehrûm nemînim, kaniya wuslata te avê bide minê ku tî yê rûyê (te) ye.</i>	31. <i>Xelqê Xwudê aqil kirî Hem arîf û kamil kirî Nûrek di dil da hil kirî Eslê qissê rê dibetê</i>

32. Ê mîslê min bê îlm û xet Mecnûneki heywansîfet Tefîşa pîrsan ew diket Bê rehnuma lehba me tê
33. Pîrsa Feqî bê cih nebû Lewra di Furqanê hebû Erşê Xwudê li ser te bû Avê gelo di bîra te tê?
34. Avê cewab da ev su xen Ezmanê hal wê gote min Remzek ji Padişahê mezin Subhan ji wê seltenetê
35. Subhan ji Me'bûdê li ser Kî dê ji Xwudê kit xeber Em çar bakir î nane der Genc bûn di kenza qudretê
36. Genc bûn di kenza eqdemî Baxo ji îşqa Ademî Î nane karê alemî Zahir kirin vê sûretê
37. Zahir kirin em çar bakir e Ba û av û ax û agir e Heywan hemî jê çêkir e Dar û nebat û qîmetê
38. Dar û nebat û le'l û dur Heywan û esnafê di pur Teyr û tuyûr û le'l û dur Terkîb kirin vê wechetê
39. Teşbîhê me naferricîn Însan ji tînêd xaricîn Lew cin ji narî maricîn Her yek ji me yek teb'etê
40. Em çar teb'etan vêk ra did in Hin ateş in hin barid in Ji behra hewayê walidîn Melbûs kirin bi vê wechetê
41. Bi çar cihan em labis in Qedîm yek e em hadis in Lewma ji tîna yabis in Hindî dixwazin rifetê

42. *Hindî meyla efrazî diken*
Hem suflewî bazî diken
Hindî dişên gazî diken
Em carek bibînîn ru'yetê

43. *Carek bibînîn em çar xetî*
Bê meslehet nageritî
Ji xeşyetê nalebitî
Cuda kirîn ji wesletê

44. *Ji wesletê cuda kirîn*
Ji suhbetê em rakirîn
Hetta qiyam sewda kirîn
Sergeşte bûn di hedretê

45. *Rasit e qewî ev mela!*
Eslê qisê zanî hela?
Hîna ku bû "qal û bela"
Ma hûn nebûn di hedretê?

46. *Di hedretê ma hûn nebûn?*
Li hatîfî pêweste bûn
Di xizmeta Baxoy xwe bûn
Heyane roja axretê

2. Hêmana Avê di Qesîdeya Fûzûlî û di Helbesta Feqî da

Di vê beşê da ewilî em ê bi kurtasî behsa naveroka qesîdeya Fûzûlî û helbesta Feqî bikin û wan berawird bikin. Piştra jî em ê bi hûrgilî li ser cihê hêmana avê di her du helbestan da rawestî, aliyên hevşib û cuda yên avê nîşan bidin, taybetmeniyên wê berawird bikin.

2.1. Naveroka Qesîdeya Fûzûlî û ya Helbesta Feqî

Qesîdeya Fûzûlî wek *Qesîdeya Avê* bê zanîn jî navê wê yê tam *Kasîde der Medh-i Hazret-i Fahr-ı Kâ'inat* (Qesîdeya ji bo Medhê Hezretê Fexrê Kâinatê) e. Çawa ku ji navê wê jî diyar e ev qesîde ji bo medhê Cenabê Pêxember hatiye çêkirin. Di edebiyata klasîk da ji bo menzûmeyên ku ji bo wesf, pesn û sîtayîşa Cenabê Pêxember hatine nivîsîn, *ne't* tê gotin (Adak, 2019:154). Lewma jî qesîdeya Fûzûlî wek cure *ne't* e. Fûzûlî di qesîdeya xwe da hem evîna xwe ya ji bo Pêxemberî aniye ziman û hem jî wesfên Wî vegotine û pesnên Wî daye. Fûzûlî di qesîdeyê da behsa derdê xwe yê ji ber evîna Pêxemberî, behsa xweşîkbûna Pêxemberî dike, hêviya xwe tîne zimanî ji bo ku Pêxember hay ji wî hebe, alîkariya wî bike di rojên dijar da, piştra behsa mucîzeyên Pêxemberî û mezinbûna pêxembertiya Wî dike, bi hatina Pêxemberî ve jî holê rabûna nebaşî û xirabîyan dike, behsa xêr û bereketa Wî ji bo alem û mirovan dike û herî dawî daxwaz dike ku Pêxemberî di roja axretê da bibîne, ligel Wî hevdîtîne pêk bîne.

Feqî di helbesta xwe da li dû heqîqeta hebûnê ye. Vê heqîqetê di çarçoveya fikra felsefîk a *enasira erbeyê* da dinirxîne. Bi qasî ku tê zanîn ev fikra felsefî pişta xwe dide serdema antîk a Yûnanî (Karlağa, 1991:149). Di felsefeya klasîk da ev çar hêman *av, ba, agir û ax* in. Ji filozofên Yûnan ên serdema antîk Thalesî (B.Z. 634-548) wek hêmana bingehîn a afirandinê *av*, Anaksimenesî (B.Z. 570-500) *ba*, Herakletiosî (B.Z. 540-480) *agir* qebûl kiriye û Empodeklesî (B.Z. 490-430) li van sê hêmanan *ax* jî zêde kiriye û di bingeha hebûnê da *av, ba, agir û ax* qebûl kirine (Kranz, 1994: 27, 34, 59, 98). Piştra fikra çar hêmanan ji aliyê Aristotelesî (B.Z. 384-322) ve hatiye sistematîzekirin. Bi destê Suryaniyan ve derbasî Erebbî bûye û di felsefeya Îslamî da wek *enasira erbea* cih girtiye (Abbasoğulları, 2017:33). Li gor vê fikrê hemû hebûna li ser rûyê dinyayê ji têkelbûna van hêmanan pêk hatiye (Karataş, 2014:107). Ev fikra çar hêmanan di helbesta Feqî da bi zelalî xuya dike:

19. *Heqîqeta çar cewheran*
Ji me'rîfeta enasiran
Vemeşêre yar û biran
Bê fem bibêj vê hîkmetê

Lewma jî dikare bê gotin helbesta Feqî helbesteka *felsefî/îrfanî* ye. Di van cure helbestan da evîna îlahî di çarçoveya teoriyên felsefî û tesewîfî da tê vegotin. Hin mijarên metafîzîk û ontolojîk di van cure helbestan da cih digirin ku di serî da “eşqa ezêlî” tê. Eşqa ezêlî di tesewîfê da amaje bi du tiştan dike: Ya yekem mijara peymana ezêlî ye ku di Qur'anê da behsa wê tê kirin (E'raf 172). Di vê peymanê da Xwedê ji ruhên mirovan dipirse û dibêje “Ma ez ne Rebbê we me?” ruh jî bersivê didin dibêjin “Belê”. Li gor sûfiyan ev peymana eşqê ye. Xwedê ji ruhan dipirse dibêje “Ma ez ne me'sûqê we me?” ruh jî dibêjin “Belê Tu me'sûqê” me yî.” Tiştê duyem ê ku eşqa ezêlî amaje pê dike, evîna Xwedê ye ji bo ebdên Wî. Li gor vê ewilî Xwedê bûye aşîqê ebdên xwe û piştra ebdên Wî bûne aşîqê Wî. Ji aliyê din ve li gor hin sûfiyan her tiştên di kaînatê da bi Xwedê ra di nav pêwendiyekê da ne û aşîqê Xwedê ne. Ji ber vê yekê di kaînatê da her tiştî berê xwe daye Xwedê, li dora xwe dizîvire û bi bal Xwedê ve hereket dike (Adak, 2019:214). Di helbesta Feqî da wekî dê li jêr jî bê dîtin em hem rastî du aliyên eşq û evîna ezêlî (ango evîna ebd bo Xwedê û evîna Xwedê bo ebd) tên hem jî rastî ava ku ji hebûnên kaînatê ye, tên ku aşîqê Xwedê ye.

Ji aliyê din ve em dikarin bibêjin ku ligel felsefeya çar hêmanan Feqî heqîqeta hebûnê di çarçoveya Qur'anê da jî dinirxîne. Di benda jêrîn (21) da bêjeya “kaxet”ê wek temsîla Qur'anê dikare bê nirxandin. Lewra di peywesta benda jêrîn da “metn û beyan” wek ew tiştên ku di Qur'anê da hatine gotin, dikarin bên şîrovekirin.

21. *Bê fehm û qîl û qal bibêj*
Hindî bi lefzê hal bibêj
Her Mîm û Hê û Dal bibêj
Metn û beyana kaxetê

33. *Pîrsa Feqî bê cih nebû*
Lewra di Furqanê hebû
Erşê Xwudê li ser te bû
Avê gelo di bîra te tê?

Di beyta jorîn (33) da bi hunera îqibasê amaje bi ayeteka Qur'anê tê kirin ku di vê ayetê da tê gotin “Dema ku ‘erşê Wî li ser avê bû, Wî asman û erd di şeş rojan da afirandin” (Hûd-7). Ev jî nîşaneka din e ku şanî dide Feqî heqîqeta hebûnê ligel felsefeya *çar hêmanan* di çarçoveya Qur'an û Îslamê da jî şîrove kiriye.

Di helbesta Feqî da mijara sedema afirandinê jî cih digire. Ev têgihiştin jî di çarçoveya *kenza mexfî* (gencîneya veşartî) da di helbestê da xuya dibe. Di têgihiştina tesewîfî ya Îslamî da têgiha *kenza mexfî* amaje bi hedîsa “Ez gencîneyeka veşartî bûm, min xwest ez bêm zanîn, ji bo ku bêm zanîn min mexlûqat afirandin”ê dike. Li gor vê têgihiştinê alem ji ber evîna Xwedayî hatiye afirandin (Îlî, 2018:13). Ev têgihiştina afirandina Xwedayî di benda jêrîn da bi vî awayî hatiye vegotin:

36. *Genc bûn di kenza eqdemî*
Baxo ji îşqa Ademî
Înane karê alemî
Zahîr kirin vê sûretê

Çawa ku tê dîtin li gor Feqî hemû alem ji çar hêmanan hatiye afirandin û sedema afirandinê jî bi risteya “Baxo ji îşqa Ademî”, bi evîna Xwedê ya ji bo mirovan hatiye girêdan.

2.2. Hêmana Avê di qesîdeya Fûzûlî û di helbesta Feqî da

Di gelek bawerî û çandan da *av* wek sembolekê bi jiyan, bêdawîbûn, nûjenbûn, saxbûn, paqîjbûn, zayokî û bi pîroziyê ve hatiye têkildarkirin (Gürkan, 2009:440). Bo mînak di mîtolojiya Misirê da hatiye bawerkirin ku di destpêka afirandinê da gerdûn ji avê pêk hatibû. Di mîtolojiya Mezopotamyayê da gerdûn ji tevlihevbûna behran derketiye holê. Di mîtolojiya Çînê da, ejdeha xwediyê avê ne, dema ku ew li esmanan şer dîkin, ligel gurmîna esmanî durr dikevin erdê. Cardin di mîtolojiya Hindê da av afrînera hemû hebûnan e (Abbasoğulları, 2017:1-4). Ligel mîtolojiyan, *av*, di gelek baweriyan da jî cihekî girîng werdigire. Bo mînak di Qur'ana Pîroz a Îslamîyetê da av bi gelek awayan

derbas dibe. Di hin ayetan da hatiye gotin ku mirov û hemû zindî ji avê hatine afirandin (Muminûn, 23: 13; Nûr, 24: 45; Fûrqan 25: 54; Kehf, 18: 37; Enbiya, 21: 30; Secde 32: 8; Yasîn, 36: 77; Qiyame, 75: 37; Tariq, 86: 6; Necm, 53: 46; Qamer, 54: 11/12; Însan, 76: 2; Abese, 80: 19). Xwedê avê (baranê) ji bo zindiyan wek nîmet dibexşîne (Bakara, 2: 22; Hicr, 15: 22; Zumer, 39: 21; Vaqia, 56: 68/69; Nehl, 16: 10; Fûrqan, 25: 48), li gor nîzamekê dibarîne (Muminûn, 23: 18) û dema ku bixwaze qadir e ku avê vekişîne, paş da bigire (Mulk, 67: 30). Zindîkirina rûyê erdê ji aliyê avê ve li vejîna mirovan a piştî mirinê hatiye şibandin (Zûhrûf, 43: 11).

Di Qur'an û hedîsan da ligel avê, bi avê ra têkildar têgihên wekî destnimêj, zemzem, kewser û navên hin çeman ên wekî Nîl, Dicle, Ferat, Seyhûn, Ceyhûn jî cih digirin (Abbasoğulları 2017:5-7).

Av û têgihên têkildarê wê di edebiyatê da jî ji gelek aliyan ve hatine nirxandin, bi awayên curbicur ên şibandî, mecaz û mezmûnan ve hatiye bikaranîn. Av yek caran wek bexşendeya jiyanê li lêvên hezkiriyê hatiye şibandin, ji bo bejna hezkiriyê raveka “abê rewan” (ava rewan) hatiye bikaranîn, çavên evîndarî kanî, rondikên wî av e ku diherike (Aka, 2013:424-25). “Abê heyat” (ava heyatê) wek mezmûn gelek caran ji bo hezkirî, lêvên hezkirî, wislat, fenafillah, eşq/evîn, mey, ilm, murşîd û ji bo gelek hêmanên din hatiye bikaranîn (Gider, 2013:198). Di edebiyata Erebi da helbestvanê bi navê Zeyd b. Amrî (w. 606), di afirandinê da hebûna avê vegotiyê, di edebiyata Tirkî da Kaygusuz Abdalî (w. 1444?) navên avê yên bi zimanên din û têkildarê bi avê vegotinên wekî *ab* (bi Farisî), *ma* (bi Erebi), *rehmet*, *merhemet*, *baran*, *mewc*, *behr*, *ewr* bi kar anîne, di edebiyata Îranê da Omer Heyyamî (w. 1131), temen şibandiye avê ku bi zûka diçe, diqede. Celaledînê Rûmî (w. 1237) av şibandiye *aşiq*, *sakî*, *can*, *dost* û hwd. (bnr. Abbasoğulları, 2017 2017:15-22). Di edebiyata Kurdî da jî *av* û têkildarê bi avê gelek vegotin hatine bikaranîn. Bo mînak Melayê Cizirî (1570-1640), di dîwana xwe da vegotinên têkildarê bi avê yên wekî *çeşmeyê heywan*, *abê kewser*, *co*, *hebab*, *mewc*, *xunav*, *qetreê ab* û hwd. bikaranîne. Di dîwana Perto Begê Hekkarî (1756/57-1818/1834) da jî vegotinên wekî *av*, *ab*, *mewc*, *serab*, *baran*, *behr* û hwd. hatine bikaranîn (bnr. Cizirî, 2012, Hekkarî, 2014).

Av, di edebiyata klasîk da bi gelek wate û şibandî cuda hatiye bikaranîn. Bo mînak *av*, bi awayên xwe yên wek çem, ewr, behr ve li feyzê hatiye şibandin. Ji ber ku av navgîniya bexşandina jiyan û zindîtiyê dike li hikmetê hatiye şibandin. *Av* yek caran ji ber taybetmendiya xwe ya paqijkirinê, li pêxemberan hatiye şibandin ku wan rêya hidayetê şanî mirovan daye. Ligel vê *av* rasterast gelek caran wek sembola Pêxemberê Îslamê jî hatiye bikaranîn. Bo mînak tê bawerkirin ku pêşî nûra Wî hatiye afirandin lewma jî amaje bi vê baweriyê, ji bo Wî “ma û tîn” (av û ax) tê gotin. Cardin Pêxember ji ber ku ji bo pêdiviyan wek

çare tê dîtin li zemzemê hatiye şibandin ku her dem avê dibexşîne. Hicreta Wî li herikîna avê hatiye şibandin, xwêya Wî li gulavê, bijangên Wî li çemî hatine şibandin (Abbasoğulları, 2017:37, 40, 65, 69).

2.2.1. *Av di Qesîdeya Fûzûlî da*

Fûzûlî di qesîdeya xwe da *av* bi awa û wateyên curbicur bi kar aniye. Bi gotineka din *av* di hemû qesîdeyê da bi heman awayî dernakeve pêşberî me. Hem bi awayên xwe yên rojane ve hem jî bi wateyên mecaz ve *av* hatiye bikaranîn. Hêmana avê di qesîdeyê da bi awayên li jêr dikare bê dîtin:

2.2.1.1. *Av wek hêmana avdaniyê/hişînkirinê:*

Helbestvanî av wek hêmaneka avdaniyê bi kar aniye.

5. *Suya virsün bağ-ban gül-zârı zahmet çekmesün*

Bir gül açılmaz yüzün tek virse min gülzâre su

(Bexçevan bila zehmet neke bila gulzarê bide ber avê, hezar gulzarî jî av bide guleka wekî rûyê te venabe.)

Di vê beytê da helbestvan rûyê hezkiriyê xwe dişibîne xweşiktirîn gulê, ku gul di edebîya klasîk da di nav kulîlkan da ew kulîl e ku herî zêde li hezkirî hatiye şibandin û wek sembola Pêxemberî di helbestan da cih girtiye. Gul, wek nûra Mihemedî jî hatiye nirxandin û li xwê, laş û bêhna Wî hatiye şibandin (İpek, 2021). Lewma jî helbestvan dibêje bi hezaran gulzar bîn avdan jî guleka wekî rûyê xweşîk ê hezkirî nabe ku vebe.

2.2.1.2. *Av wek hêmaneka saxkirin/başkirin/bi ser xwe da anînê:*

Di hin beytan da *av* wek hêmaneka saxkirin, başkirin, şikandina tîbûnê û bi ser xwe da anînê xuya dibe.

Di beyta yekem a qesîdeyê da helbestvan ji bo ku mezinbûna derdê xwe bîne zimanî, ji fonksiyona vemirandina avê sûd wergirtiye. Ev taybetmendiya vemirandinê di heman demê da amaje bi fonksiyona wê ya saxkirin/başkirinê dike. Lewra av, rewşeka nebaş (agir-şewitîn) baş dike. Ligel vê wekî Bellî jî dibêje ligel ku av çiqas binirx û xwedî taybetmendiya başkirinê be jî di xalên têkildarî Pêxemberî da bêtêr dibe (2021:1006), lewma jî ew têra başkirina derdê helbestvanî nake. Tiştê ku birîn û derdê wî baş bike, evîna Pêxemberî ye. Agir di dilê helbestvanî da ewqas mezin e ku av bi kêrî vemirandina wî agirî nayê, nikare dilê helbestvanî baş bike.

1. *Saçma ey göz eşkden gönlümdeki odlare su*

Kim bu denlî dutuşan odlara kılmaz çare su

(Ey çav li agirên dilê min avê nereşîne ku ji bo agirên wiha pêketî ra ji avê çare nayê.)

8. *Gam günü itme dil-i bîmârdan tîğun dirîğ*

Hayrdur virmek karanu gicede bîmare su

(Di roja xemgîniyê da şûrên (nêrînên) xwe ji dilê nexweş texsîr neke, di şeva tarî da bi nexweşan avdayin xêr e.)

Di beyta jorîn (8) da helbestvan avê cardin bi fonksiyona wê ya saxkirin û başkirinê ve bi kar tîne. Lewra nexweş bixwe hewcedarî bi avê hebe jî ji ber ku nexweş e şevê nikare rabe here avê vexwe lewma jî avdayîn bi nexweşekî/ê xêr e û ji bo nexweşî/ê baş e. Helbestvan vê fonksiyona avê ji bo nêrînên hezkiriyê xwe bi kar tîne û her du rewşan dişibîne hevûdin.

2.2.1.3. Av wek hêmaneka xirabker:

Helbestvanî ji taybetmendiya neyînî ya avê jî sûd wergirtiye ku mînakên vê di beytên 3. û 4.ê da em dikarin bibînin.

4. *Vehm ile söyler dil-i mecruh peykanun sözün*

İhtiyat ilen içer her kimde olsa yare su

(Dilê birîndar bi tirs behsa peykanên te dike, çawa ku her kesê birîndar bi tirsê avê vedixwe.)

Di vê beytê da helbestvan birîndarê evînê ye. Çawa ku av vexwarin ji bo birîndaran ne baş e û divê ew avê hêdî hêdî vexwin wisa jî dema helbestan behsa bijangên hezkiriyê xwe dike, ditirse lewra dilê wî jî birîndar e û di bijangên hezkiriyê wî da jî av heye³ ku dibe ku zererê bide wî.

2.2.1.4. Av wek kesekî/a aşiq/dijmin:

Di hin beytan da av hatiye şexsandin û herikîna wê ya siruştî bi hunera husnê te'lîlê ve bi aşiqbûna wê ve hatiye girêdan ku ber bi hezkiriyê xwe ve diherike.

11. *Ravza-i kûyuna her dem durmayup eyler güzâr*

Aşık olmuş galiba ol serv-i hoş-reftârê su

(Av her dem bê rawestan diherike bexçeyê warê wî, qey aşiq bûye li wê ser-wiya xweşmeşê.)

Ligel ku av di siruştê xwe da xwedî taybetmendiya herikînê ye jî lê helbestvanî ev herikîna avê bi aşiqbûna wê ya ji bo bexçeyê warê hezkirî ve girêdaye.

Av yek caran jî ji bo helbestvanî dibe reqîb:

12. *Su yolın ol kûydan toprağ olup dutsam gerek*

Çün rakîbümdür dahi ol kûya koymam vare su

(Divê ez bibim ax û rêya wî warî bigirim li avê, lewra av reqîbê min e, ez nahêlim ew xwe bigihine wî warî.)

3 Amûrên wek şûr, xencer jî bo ku bibin pola divê av bê bikaranîn (Pala, 2012:1) Lewma di vê beytê da bijangên hezkirî li peykanê (sertîr) hatine şibandin ku tê da av heye.

Av dema ku ji aşiq zêdetir nêzî wislatê be ev rewş aşiqî dîn dike (Pala, 2012:489). Di vê beytê da ji ber ku av diherike ber bi Pêxemberî ve, helbestvan ditirse ku dê av beriya wî xwe bigihîne Pêxemberî lewma jî dixwaze pêşî li avê bigire.

2.2.1.5. Av wek navbeynkar:

Av, di qesîdeya Fûzûlî da yek caran wek navbeynkar jî cih digire.

14. *Sevr ser-keşlûk kîlur kumrî niyâzından meğer*

Dâmenin duta ayağına düşe yalvare su

(Serwî serkêşiyar dike ji ber libergerîna qumriyî, ji bo ku av dawa wê bigire, xwe bavêje ber dest û piyên wê, li ber bigere.)

Di vê beytê da av, di navbera serwiyê û qumriyî da wek navbeynkar xuya ye. Lê di wateya beytê da xwestina şefaetê jî veşartî ye. Di tesewifê da serwî Xwedê û qumrî jî ebdî sembolîze dike. Av jî Pêxember û rêya Wî ye. Lewma jî di beytê da helbestvan (qumrî) daxwaz dike ku bila av (Pêxember) ji bo wî bibe şefaetkar. Lewra helbestvan ji bo ku daxwazên (niyaz) wî ji aliyê Xwedê ve bîr qebûl kirin şefaeta Pêxemberî hewce dibîne. Heman daxwaza navbeynkarî di beyta 15.ê da di ser sembolên gul û bilbilê ra tê xwestin.

2.2.1.6. Av wek Misilman/Murîd

Ji bo kesên ku di rêya Pêxemberê Îslamê da ne, misilman tê gotin. Ji aliyê din ve ji bo kesên ku di rêya murşîdekî da û girêdayî wî ne jî murîd tê gotin. Ji vî aliyê ve av li kesên misilman û murîdan hatiye şibandin ku di rêya Pêxember/murşîdekî da ye. Lê wek sembolek sedema hîlbijartina avê ji bo misilmanan/murşîdan ew e ku, ligel gelek taybetmendiyên xwe yê din av, di heman demê da paqîjiyê sembolîze dike. Lewma di beyta jêrîn da helbestvanî ava ku di rêya Pêxemberî da ye, wek kesekî/a xwedî xisletên paqij daye nîşandan.

16. *Tîynet-i pâkîni rûşen kîlmûş ehl-i âleme*

İktidâ kîlmûş tarîk-i Ahmed-i Muhtâre su

(Avê xisleta xwe ya paqij li ber ehlê alemê raxistiye û ketiya dû rêka Ehmedê Muxtarî)

Kesên misilman û evîndarê Pêxemberî her çiqas zehmet be jî ji rêya Wî ve-nagerin û ji bo ku xwe bigihînin Wî gelek zehmetî û êşan dikişînin ku em van wateyan di beytên 23. û 24.ê da dikarin bibînin. Beyta 23.ê da av hewl dide xwe bigihîne xaka piyên Pêxemberî û di beyta 24.ê da heman av dixwaze xwe bigihîne xaka dergaha Pêxemberî ku dergah di tesewifê da cihê murşîd e û bi vî rengî di van beytan da av murîdekî sembolîze dike. Di beyta 23.ê da ava ku dixwaze xwe bavêje ber piyên Pêxemberî di heman demê da temsîliyeta kesên murîd dike ku serê wan li ber murşîdên wan her tim tewandî ye.

2.2.1.7. Av wek hêmaneka xilasker

Fûzûlî di gelek beytên xwe da yan rasterast an jî bi şibandinan ve *av*, ji bo mucîzeyên Pêxemberî, ji bo Wî bixwe û gotinên Wî ku ji bo mirovan xilasker in û nebaşîyan ji holê radikin, bi kar aniyê.

17. *Seyyid-i nev-i beşer deryâ-yı dürr-i ısıtfâ'*

Kim sepüpdür mu'cizatı âteş-i eşrâre su

(Serwerê cinsê mirovan, deryaya durrê biqîmet, ku mu'cîzeyên Wî av reşandîye li agirê neqencan)

Di beyta jorîn da mucîzeyên Pêxemberî li avê hatine şibandin ku bi saya van mucîzeyan xirabiyên ku ji aliyê kesên nebaş ve dihatin kirin ji holê rabûne. Lewra nûra Pêxemberî hemû tarîtiyên serdema cahiliyê ji holê rakirine (Îpek, 2021).

22. *Eylemiş her katreden min bahr-ı rahmet mevc-hîz*

El sunup urgaç vuzû' için gül-i ruhsâre su

(Ji bo ku destnimêjê bigire dema ku destê xwe dirêjî avê kiriye û av li rûyê xwe yê wekî gulê xistiye, ji her dilopê bi hezaran behrên rehmetê pêl dane.)

Cardin di vê beytê da tê gotin ku ava ku li rûyê Pêxemberî dikeve dibe rehmet û li alemê belav dibe. Ev vegotina mecazî amaje bi rehmetbûna Pêxemberî ji bo alemê bixwe dike ku bi saya Xwedê Pêxember wek behreka rehmetê ye û dilop jî amaje bi bêdawîbûna vê rehmetê dike.

Wekî li jor hatibû gotin çem, ewr, behr ku ji avê pêk tînin, wek ravekerên feyzê hatine bikaranîn û ji ber ku av zindîtî û jiyanê dibexşîne li hikmetê hatiye şibandin (Abbasoğulları, 2017:65, 69). Di qesîdeya Fûzûlî da di paralelê vê têgihiştinê da bi gotinên wekî “bahr-ı keramet” (behra keremetan), “bahr-ı bî-payan” (behra bêdawî) û “ebr-i ihsânun” (ewra ihsana te) amaje bi feyza Pêxemberî tê kirin. Ava ku ji van çavkaniyan derdikeve ji bo mirovan û hebûnan dibe sedema ji holê rakirina xirabîyan û qencîtî, başîtî û xilasbûnê dibexşîne.

Heman taybetmendiya avê di beytên 19, 21, 25, 27, 29, 31,32.an da jî dikare bê dîtin.

2.2.1.8. Av wek sembola wislatê

Fûzûlî evîndarê Pêxemberî ye. Lewma jî wekî yekî evîndar mebesta wî ya sereke gihiştin û hevdîtina hezkirî/Pêxemberî ye. Av ji ber ku tîbûnê dişikîne, bi wislatê hatiye şibandin (Pala, 2012:1). Lewma di qesîdeyê da av ji bo vê wislatê/hevdîtinê jî hatiye bikaranîn. Beytên ku di wan da av wislatê sembolîze dike ligel wateyên din ên wê xuya dibin. Bo mînak sedema herikîna avê aşiqbûna wê ye (11) lê di heman demê da armanca vê herikîna xwe gihandina hezkirî ye, ango wislat e.

Wateya wislatê ya avê di hin beytên din da jî derdikeve ku yek ji wan beyta dawîn (32) a qesîdeyê ye. Di vê beytê da helbestvan di roja heşrê da hevdîtina ligel Pêxemberî wek kaniya wislatê dibîne û dixwaze ji wê kaniyê avê vexwe.

Çawa ku li jor tê dîtîn Fûzûlî di qesîdeya xwe da hêmana avê bi gelek awayan ve bi kar aniye. *Ligel vê di çerçoveya hêmana avê da di qesîdeyê da fikreke-ka sereke derdikeve pêş. Ev fikra sereke dikare bê gotin ku li dor baweriya “rehmetbûna Pêxemberî ji bo alemê” hatiye çêkirin.* Di ayeteka Qur’anê da tê gotin “Me tu ji bo alemê ancax wek rehmet şandî” (Enbiya, 107). Di vê ayetê da Xwedê rasterast dibêje Pêxember ji bo aleman wek rehmet hatiye şandin. Jiholêrakirina rêyên nerast û xirab, nişandana rêya rast û şadiyê, bidestxistina jiyaneka baş li dinyayê û li axretê û hwd. gelek taybetmendî bi rehmetbûna Pêxemberî ji bo alemê ve tên girêdan. Rehmet di heman demê da tê wateya baranê. Baran jî av e. Wekî li jor hatibû dîtîn di Qur’anê da hatiye gotin ku Xwedê avê, ji bo zindiyan wek nîmet dibexşîne. Di têkiliya “wek rehmet şandina Pêxemberî” û “nîmetbûna avê ji bo zindiyan” da qesîdeya Fûzûlî dikare bê nirxandin. Lewma jî bi kurtasî dikare bê gotin Fûzûlî ev taybetmendiyên Pêxemberî di qesîdeya xwe da bi hêmana avê ve vegotine û qesîdeya xwe li ser vê têgihîştinê ava kiriye.

2.2.2. Av di helbesta Feqî da

Di helbesta Feqî da hêmana avê li gor tespîtên me bi van taybetmendiyên xwe ve cih digire:

2.2.2.1. Av wek çavkaniya ilma heqîqetê:

Feqî li dû rêya fêmkirina rasteqîniya hebûnê ye. Lewma jî di vî warî da pirsên wî hene. Feqî van pirsan ji avê dike û bersivên xwe jî ji avê dipê. Lewra bi gotina Muhyîddîn Ibn Erebi “av heqîqet e” ku bi vî halê xwe ve hêmana veşêra sirra îlahî ye (Abbasoğulları, 2017:67). Cardin Ibn Erebi amaje bi ayeta “Yên ku înkâr dîkin, qey nabînin wexta ku erd û ezman yek bûn, me ew jî hev kirin û me her zindî ji avê afirand? Hêj wê bawer nekin?” (Enbiya, 30) dike û dibêje eslê her tiştê zindî av e û sirra jiyanê di avê da hatiye veşartin” (İlî, 2018:15). Feqî di benda 18.ê da rasterast vê rewşê diyar dike: “Min temenna kirî ji av/Jî me’neya heqîqetê”. Ev heqîqet wekî li jor hat gotin a çar cewheran/hêmanan e. Feqî avê wek çavkaniya bersivên pirsên heqîqetê dizane. Feqî piştî ku sedema herikîna avê ji wê dipirse (1-2) di beyta 3. da ji avê daxwaz dike û dibêje sirra ku di sedema herikîna te da ye ji bo min bêje:

*3. Da ez bizanîm vê sirê
Ji hindikî heyra pîrê
Ji me’neya vê gurgurê
Ji kê ra dikî vê taetê?*

Ligel ku av çavkaniya ilma heqîqetê ye jî lê ew vê ilmê bi hêsanî venabêje: lewra ew vê sirra îlahî vedişêre, wê *sitar* dike (16).

2.2.2.2. Av wek ebd/xizmetkar

Çawa ku li jor hat dîtin, herikîna avê ne bê sedem e. Feqî vê herikîna wek îtaet û xizmetkirinê dibîne:

6. *Ji emrekî ti tê bilez*
Sewdaser î şubhetê ez
Ji kê ra dikî çûna bilez
Vê serqutan û xizmetê

Heman mijarê di benda 7.ê da jî didomîne lê di vê bendê da diyar dibe ku av ji bo kê îtaet û xizmetê dike ku ev di risteya “Baxo nego gavek vewest”ê (7) da diyar dibe ku av di xizmeta Xwedê da ye û îtaetê ji bo Wî dike.

2.2.2.3. Av wek nîşaneyeka îlahî:

Di helbesta Feqî da av, hin nîşaneyên qudreta Xwedê jî di xwe da dihevin, ku ev taybetmendiya avê di risteya “Şîrîn ji rengê qudretê” a benda 8. da dika-re bê dîtin. Heman nîşan di benda 9. da di risteyên “Dengê te tê yar tete bîr/ Meyla hebîb ji çûna te tê” da jî tê dîtin ku diyar dibe ku Feqî avê û herikîna wê wek nîşaneya qudreta Xwedê dibîne. Helbet li vir divê “yar” û “hebîb” di wateya “Xwedê” da bîn fêmkirin.

2.2.2.4. Av wek kesekî/a aşiq

Feqî herikîna avê bi hin sedeman ve girêdide ku yek ji wan aşiqbûna wê ye. Av ji ber ku aşiq e ew nikare li cihê xwe bisekine, her dem bêqerar e û diherike (Pala, 2012:1). Di bendên 1. û 2.ê da ev taybetmendiya avê tê vegotin:

1. *Ey av û av ey av û av*
Ma tu bi îşq û muhbet î?
Mewc û pêlan davêy bilav
Bê sekn û bê rahet î

Di vê bendê bi awayekî zelal Feqî ji avê sedema herikîna wê dipirse û rewşa wê ya bê sekn û rahet diyar dike. Heman taybetmendiya avê di bendên cuda da bi risteyên wekî “Qet gujgûjê nakî betal”, “Qet bi şev û rojan xew netê” (4), “Şevtariyan qet nahewî” (5), “Ji kê ra dikî çûna bilez” (6) ve tê diyarkirin. Feqî aşiqbûna avê di benda 10.ê da bi awayekî zelal tîne zimanî:

10. *Lazim te mehbûbek heye*
Yan meyl û metlûbek heye
Yan dost û meqsûdek heye
Lew bê lîbas û kîswetê

Ligel vê bendê, di benda 11.ê da Feqî herikîna avê wek eşqbaziyê dibîne ku ji bo dilketiyê xwe nîşan dide. Di benda 12. da diyar dibe ku av evîndarê kê ye: “Hemyan ji Baxo ra dikî”. Ango ev hemû kirinên avê ji bo Xwedê (Baxo) ne û ew evîndarê Xwedê ye.

2.2.2.5. Av wek mirovekî/ê:

Di hemû helbesta Feqî da av hatiye şexsandin. Lê di hin beşên helbestê da av diaxive û ligel Feqî gotûbêjekê çêdike. Di benda jêrîn da tê dîtîn ku piştî pirsên Feqî av diheyire:

25. *Ev reng dibêt ava zelal:
Borî li min ku ev çend sal
Qet kes nekir ev reng sual
Heta giham vê saetê*

Pirsên Feqî pirsên wisa ne ku heta enbiyayên (pêxemberên) ummetê jî heta wê saetê jî avê nekirine (27). Lê Feqî van pirsan wek pirsên kesekî/a zane nabîne lewra li gor wî ev van pirsan dike ji ber ku ew nezan e:

28. *Muksî dibê: “Avê we bû
Pêxemberan aqil hebû
Qet hewceê pirsan nebû
Wan dest gihabû suhbetê*

Gotûbêjên bi vî rengî yên avê û Feqî di helbestê da avê zindîtir didin xuyakirin.

2.2.2.6. Av wek yek ji çar hêmanan

Ji ber ku di beşa mijara helbesta Feqî da em li ser naveroka vê xalê rawestiyar bêt ku em dubare bikin em karin bêjin di helbesta Feqî da av yek ji çar hêmanan e. Li gor helbestê ew çar hêman di genca Xwedê da veşartî bûne (35) û Wî ji ber hezkirina xwe ya ji bo mirovan ew anîne der (36), hemû hebûn jî ji van çar hêmanan çêkire (37).

2.2.2.7. Şibandina avê li helbestvanî:

Feqî di hin bendan da avê dişibîne xwe. Ango Feqî jî wekî avê evîndarê Xwedê ye û çawa ku av bê sekin û bi berdewamî diherike dilê Feqî jî wisa lê dide (2). Ji ber vê Feqî difikire û westiyayî (4) ye û ji ber vê jî nikare xew bike, nikare li cihê xwe raweste (wekî avê) û her digere (13). Ev şibandin di çarçoveya çar hêmanan da jî dikare bê şirovekirin lewra di tesewifê da çar hêman li çar mertebeyên nefsê jî tên şibandin. Li gor vê; nefsa emmare li agirî, nefsa levvame li bayê, nefsa mulhîme li avê û nefsa mutme'îne li axê tê şibandin. Nefsa mulhîme bi taybetmendiyên xwe yên îlham û keşê ve avê bi bîr tîne. Sûfî di vê mertebeyê da comerd, qenaetkar, dîlnizm, xwedî sebr, zimanxweş û hikmetwarî ye, mihebeta wî ji bo ilmê heye, heyranê sirrên kaînatê ye û nêzî li Heqî dibe (Abbasoğulla-

rî, 2017:80). Lewma jî dikare bê gotin Feqî di vê helbestê da taybetmendiye sûfiyên di mertebeya nefsa mulhîmeyê da nîşan dide. Çawa ku hat gotin Feqî di helbesta xwe da li ilma heqîqetê digere. Lewra dikare bê gotin yek ji sedemên vê lêgerînê heyranbûna wî ye ji bo sirrên kaînatê.

Li gor van bikaranîn û dûmenên *avê*, di helbesta Feqî da hîlbijartina hêmana *avê*, em karin bi du sedeman ve rave bikin:

1- Ev fikr ji berê ve di nav felsefeyê heye ku *av* ligel *agir*, *ba* û *axê* yek ji hêmanên afirandina hebûn û alemê ye ku Feqî jî ev felsefe û nêrîn qebûl kiriye.

2. Wekî li jor hat dîtin di gelek ayetan behsa *avê* hatiye kirin. Bo mînak di ayetên Enbiya-30 û Hûd-7ê da amaje bi têkiliya *avê* û afirandinê tê kirin, lewma dikare bê gotin Qur'an, ji bo Feqî bûye çavkaniyek din di hîlbijartina hêmana *avê* da.

2.3. Hevşibîn û Cudahiyên Naverok û hêmana Avê di Qesîdeya Fûzûlî û di Helbesta Feqî da

Çawa ku li jor diyar dibe *av* di her du helbestan da jî bi gelek awayan ve hatiye bikaranîn. Fûzûlî di qesîdeya xwe da *av*, bi piranî wek temsîla Pêxemberî bi cih kiriye ku ev temsîl di çarçoveya têgihîştina “rehmetbûna Pêxemberî ji bo alemê” da derdikeve holê. Mucîzeyên Pêxemberî ku bi wan ve xirabî ji holê rabûne, hezkirin ji Wî an jî hezkirina Wî ji bo kesekî bûye rêya xilasbûnê di vê dinyayê da û axretê da, şefaetkerbûna Wî, taybetmendiye kesên di rêya Wî da û hwd. gelek taybetmendiye Pêxemberî û pêxembertiya Wî li *avê* hatine barkirin û bi vî rengî *avê* wateyên pîralî û pirtebeqeyî wergirtine. Heman taybetmendiya pîralîbûna *avê* di helbesta Feqî da jî tê dîtin. *Av* di helbesta Feqî da rasterast wek yek ji çar hêmanan cih digire. Heqîqet pîralî ye û ji bo fêmkirina heqîqetê divê pirtebeqeyî bê fikirîn. Lewma jî *av* di helbesta Feqî da bi awayên cur bi cur derdikeve pêşberî me. Ew wek veşara sirra îlahî, wek nîşaneyeka Xwedayî, wek keseka aşîqê Xwedê, wek çavkanî û berdevka ilma heqîqetê, wek îtaetker û xizimatkara Xwedê, wek mirovekî û wek helbestvanî bixwe ku aşîqê Xwedê ye di helbestê da cih digire.

Li gor van agahiyan hevşibîn û cudahiyên hêmana *avê* di navbera her du helbestan da em bi vî awayî dikarin diyar bikin:

Hevşibîn: Her du helbest jî di nav edebiyata dînî da cih digirin. Hem di qesîdeya Fûzûlî da hem jî di helbesta Feqî da herikîna *avê* bi hin sedeman ve hatiye girêdan ku ji van sedeman aşîqbûna wê hevpar e. *Av* di her du berheman da jî hatiye şexsandin û di hin cihan da helbestvanan di navbera xwe û *avê* da têkilî û şibandinek çêkiriye. Di her du berheman da jî Qur'an ji bo hîlbijartina hêmana *avê* wek yek ji çavkaniyan xuya dike. Lewra çawa ku hat gotin “rehmetbûna Pêxemberî ji bo alemê” fikreka xurt e di Qesîdeya Fûzûlî da ku ev bawerî têkildar e bi ayetên “Me tu ji bo alemê ancax wek rehmet şandî” (Enbiya,

107) û “Xwedê avê (baranê) ji bo zindiyan wek nîmet dibexşîne” (Bakara, 2:22; Hicr, 15:22; Zumer, 39:21; Vaqia, 56: 68/69; Nehl, 16:10; Fûrqa, 25:48),. Baran av e û di heman demê da wek rehmet tê zanîn û ji bo mirovan navgîna bexşandina nîmetan e. Ji aliyê din ve di helbesta Feqî da rasterast amaje bi ayeta “Dema ku ‘erşê Wî li ser avê bû, Wî asman û erd di şex rojan da afirand” tê kirin û gelek ayetên din jî di afirandinê da hebûna avê vedibêjin.

Cudahî: Ligel ku her du helbest di nav edebiyata dînî da ne jî cureyên wan jî hevûdin cuda ne. Qesîdeya Fûzûlî ne’î e û helbesta Feqî felsefî/îrfanî ye. Ji aliyê mijar û naverokê ve her du berhem jî hevûdin cuda ne. Qesîdeya Fûzûlî li ser evîn, wesf û pesindayina Pêxemberî hatiye çêkirin lê helbesta Feqî li ser heqîqeta hebûnê hatiye çêkirin. Hêmana avê bi piranî di her du berheman da bi awa, wate û fonksiyonên cuda ve xuya dike. Av di qesîdeya Fûzûlî da piranî jî bo Cenabê Pêxember, mucîzeyên wî û rehmetbûna Wî ya ji bo alemê hatiye bikaranîn lê di helbesta Feqî da av bi piranî yek ji çar hêmanên afirandinê ye. Cardin di qesîdeya Fûzûlî da av, bi awa û dîmenên, xilasker, xirabker, dijamin, navbeynkar, saxkirin/başkirin, misilman/murîd, wislatê xuya dibe lê di helbesta Feqî da ji van cuda av wek çavkaniya ilma heqîqetê, ebd/xizmetkar, nîşaneya îlahî, mirovekî xuya dibe ku gotûbêjê dike.

ENCAM

Edebiyata berawirdî amaje bi berawirdkirina berhemên edebî dike ku ev berhem jî aliyên cûrbicûr ve dikarin bîn berawirdkirin. Lewma di xebatên edebiyata berawirdî da armanc ew e ku hevşibîn û cudahiyên berheman, têkiliyên wan bîn diyar kirin. Me jî di vê çarçoveyê da di vê xebatê da *Qesîdeya Avê* ya Fûzûlî û helbesta *Ey av û avê* ya Feqîyê Teyranî jî aliyê hêmana avê ve berawird kirin.

Qesîdeya Fûzûlî bi zimanê Tirkîya Azerî ye û helbesta Feqî bi zimanê Kurdîya Kurmancî ye. Hem Fûzûlî hem jî Feqî helbestvanên serdema edebiyata klasîk in. Lewma jî ligel ku di navbera wan da jî aliyê wekî zimanên berheman (Fûzûlî: Tirkî, Erebi, Farisî; Feqî: Kurdî) û hin cure berhemên wan ve cudahî hene, hin hevpariyên wan ên wekî hin cure berhem û teşe û mijarên ku xistine nava berhemên xwe jî hene. Yek ji hevpariyên wan jî di qesîdeya Fûzûlî û di helbesta Feqî da bikaranîna hêmana avê ye ku ev hêman di her duyan da jî cihêkî navendî werdigere. Ava ku di edebiyata klasîk da bi gelek awa û wateyan ve hatiye bikaranîn, me xist navenda berawirdkirinê. Ligel jiyana helbestvanan û naveroka her du helbestan em bi taybetî li ser hêmana avê, li ser çawaniya bikaranîna wê rawestiyân. Di vê çarçoveyê da hevşibîn û cudahiyên ku di her du berheman da me dîtîn, bi vî awayî dikarin bîn ravekirin:

Qesîdeya Fûzûlî *ne’î* e. Mijar û naveroka wê Cenabê Pêxember, evîna Wî, mezinbûna Wî ye lê helbesta Feqî *felsefî/îrfanî* ye û li ser têgihiştina heqîqeta

hebûnê hatiye çêkirin. Mijara Fûzûlî li ser hestan hatiye avakirin lê ya Feqî zêdetir felsefîk û hizrî ye.

Di qesîdeya Fûzûlî da ligel ku hêmana *avê* bi awa û wateyên cuda hatiye bikaranîn ji bi piranî di navbera baweriya “rehmetbûna Pêxemberî ji bo alemê” û “av”ê da têkiliyeka xurt hatiye çêkirin. Ev têkilî di ser ayetên “Me tu ji bo alemê ancax wek rehmet şandî” (Enbiya, 107) û “Xwedê avê (baranê) ji bo zindiyên wek nîmet dibexşîne” (Bakara, 2:22; Hicr, 15:22; Zumer, 39:21; Vaqia, 56:68/69; Nehl, 16:10; Fûrqa, 25:48) ra dikare bê çêkirin. Ji aliyê din ve em karin bêjin di helbesta Feqî da hîlbijartina hêmana *avê* piştî xwe dide du sedeman. Yek ji van, felsefeya çar hêmanan e ku di felsefeya Îslamî da ev fikr ji aliyê hin kesan ve ji bo ravekirina afirandinê hatiye bikaranîn û ya duyem ew e ku di hin ayetên (bo mîmak Enbiya, 30, Hûd, 7) Qur’anê amaje bi têkiliya *avê* û afirandinê tê kirin. Ji vir ber vê Qur’an, di hîlbijartina hêmana *avê* da wek yek ji çavkaniyên hevpar a her du helbestan xuya dike.

Di qesîdeya Fûzûlî da av bi taybetmendî, wate û fonksiyonên xwe yê wek *saxkirin/başkirin/bi ser xwe da anîn, avdanî/hişînkirin, dijmin/reqîbê helbestvanî, navbeynkar/şefaetkar*, sembola *misilman û murîd*, bi amaje bi rehmetbûna Pêxemberî wek *xilaskar/rizgarker, hevîtin/wislatê* ve cih digire ku di helbesta Feqî da bi *av* bi van rengan cih nagire. Ji aliyê din ve di helbesta Feqî da *av* bi van awa û wateyan ve derdikeve pêş: *çavkaniya ilma heqîqetê, yek ji çar hêmanan, nîşaneyê ilahî*, wek mirovekî/ê ku *gotûbêj ligel helbestvanî* dike, *ebd û xizmetkarê Xwedê*. Di qesîdeya Fûzûlî da *av* bi van taybetmendîyan ve cih nagire.

Wek encam dikare bê gotin *ava* ku wek hêmaneka girîng di edebiyata klasîk da cih girtiye di her du helbestan da hêmana navendî be jî taybetmendiyên wê ji hevşibînan zêdetir cudahiyan nîşan didin.

ÇAVKANÎ

- ABBASOĞULLARI C. (2017). *Divan Edebiyatında Su İmgesi ve Muhtelif Tezahürleri* (Yunus Emre, Fuzulî, Nabi ve Şeyh Galib Örneği). Teza Doktorayê ya Neçapbûyî. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı.
- ADAK, A. (2013). *Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk*. İstanbul: Weşanên Nûbiharê.
- ADAK, A. (2019). *Teşeyên Nezmê Di edebiyata kurdî ya klasîk de*. İstanbul: Weşanên Nûbiharê.
- ADAK, A. û yê din. (2014), Gora Feqiyê Teyran. *Nubihar Akademi*, Sal 1, Jimar 1, 111-120.
- AKA, B. (2013). “Divan Şiirinde “Âb” Motifinin Methiye Unsuru Olarak Kullanımı: Hayreti’nin “Âb” Redifli Kasidesi”. *Turkish Studies*, volume 8/13, 423-434.
- AKAR, M. (2005). *Su Kasidesi Şerhi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- AYDIN YAĞCIOĞLU, S. (2009). *Fuzûlî ve Bâkî Divanlarının Karşılaştırılması*. Teza Doktora ya Neçapbûyî. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı.
- AYDIN, G. (2015). Fuzûlî'nin 'Su Kasidesi' ve Faqiye Teyran'ın 'Ey Av u Av(Ey Su)' Şiirindeki "Su" Motifi Üzerine Bir Değerlendirme. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili Ve Edebiyatı Bülteni*, Sayı 2, 49-60.
- AYDIN, K. (2020). *Karşılaştırmalı Edebiyat ve Günümüzde Algılanışı*. Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- BAYRAM, Y. (2004). Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi ve Bir Uygulama. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 16, Güz, 69-93.
- BELLİ, H. (2021). Fuzûlî Divanı'ndan Hareketle Klasik Türk Şiirinde Su Kültü. *Turkish Studies-Language*, 16(2), 999-1014.
- CANÇELİK, A. (2016). Fuzûlî, Mülhim Şehir Ve Su Kasidesi. *Şehir Düşünce Dergisi*, 2016-9, 21-31.
- ÇALIŞKAN, A. (1999). *Fuzûlî'nin Su Kasidesi ve Şerhi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- ÇİÇEK, H. û YILMAZ, H. (2017). Gezin Şair/Düşünür: Feqiye Teyran. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl/Year: 2017 Sayı/Number: 37, 173-182.
- DEMİR, M. E. (2014). Berawirdkirina "Ey av û av" a Feqiye Teyran û "Su Qesidesi" ya Fuzûlî. *Kovara Nûpeldayê*, h:16, 58-61.
- Feqiye Teyran. (2014). *Divan*. (Çev: Prof. Dr. K. Yıldırım). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- GİDER, M. (2013). Şeyhülislâm Yahyâ Divânı'nda Su. *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 203, 191-210.
- GÜRKAN, S. L. (2009). *Su*. İslam Ansiklopedisi, 37, 440-442.
- ILI, E. (2018). *Feqiye Teyran'ın Varlık Görüşü*. Teza Lisansa Bilim a Neçapbûyî. Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı.
- İPEK, A. Klâsik Türk Şiirinde Sembolik Bir Değer Olarak Gül, (2021, 7, Mijdar), Adresa Gihaniye: https://www.academia.edu/19348358/Kl%C3%A2sik_T%C3%BCrk_%C5%9Eiirinde_Sembolik_Bir_De%C4%9Fer_Olarak_G%C3%BCl
- KARAK, M. Z. (2021). Bandora Fuzûlî li Ser Pertew Begê Hekkarî: Mînaka Xezela "Her Nebit Ya Reb". *The Journal of Mesopotamian Studies*, 6 (1), 97-127.
- KARATAŞ, İ. E. (2014). Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Marifetname'sinde Anasırı-I Erbaa (Dört Unsur) Görüşü. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 33, 2014 Güz, 104-122.
- KARLIAĞA, B. H. (1991) *Anâsır-ı Erbaa*. İslam Ansiklopedisi, 3, 149-151.
- KAYA, B. (2017). *Feqiye Teyran'ın Şêxê Sen'an Şiirinin İçerik Açısından İncelenmesi*. Teza Lisansa Bilim a Neçapbûyî. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı.
- KRANZ, W. (1994). *Antik Felsefe Metinler ve Açıklamalar*. (Çev: Suad Y. Baydur). İstanbul: Sosyal Yayınlar.

- Kur'an-ı Kerim Tefsiri (2021, 13, Mijdar), Adresa Gihaniyê: <https://kuran.diyanet.gov.tr/Tefsir/>
- Melayê Cizirî. (2012) *Dîwan*. (brhv û vbjr: Tehsîn Îbrahîm Doskî). İstanbul: Weşanên Nûbiharê.
- MENTEŞE, M. (2020). Karşılaştırmalı Edebiyat Örneği Olarak Hayâlî Bey İle Nedîm'in Birer Gazeli Üzerine İnceleme. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 110, Kasım 2020, 287-306.
- PALA, İ. (2012). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, (22. Baskı), İstanbul: Kapı Yay.
- Perto Begê Hekkarî. (2014). *Dîwan*. (Amd: Tehsîn Îbrahîm Doskî). İstanbul: Weşanên Nûbiharê.
- SÖNMEZ, N. Berawirdkirina Feqiyê Teyran û Melayê Bateyî (2020, 10, Adar), Adresa Gihaniyê: https://www.academia.edu/31186372/nesim_sonmez
- TAŞKESENLİOĞLU, L. Mehmed Fuzuli, (2020, 10 Adar). Adresa Gihaniyê: https://www.researchgate.net/publication/312831026_Mehmed_Fuzuli
- TEMÖ, S. Fuzûlî'nin Kürtçe Şiirleri, (2021, 7, Mijdar), Adresa Gihaniyê: <https://www.gazeteduvar.com.tr/kitap/2016/12/01/fuzulinin-kurtce-siirleri>